

ข้อเสนอแนะแนวทางเพื่อการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม:
กรณีศึกษาชุมชนริมแม่น้ำปากพอง จังหวัดนครศรีธรรมราช

Proposal for Cultural Landscape Management:
A Case Study of Pakpha-nang Riverside Community,
Nakhon Si Thammarat

รับบทความ	29/05/2020
แก้ไขบทความ	23/09/2020
ยอมรับบทความ	25/09/2020

นนทวัฒน์ รอดเนียม

หลักสูตรภูมิสถาปัตย์กรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Nonthawat Rodniam

Master of Landscape Architecture Program, Faculty of Architecture, Silpakorn University

nonthawat.rod@gmail.com

บทคัดย่อ

ชุมชนริมแม่น้ำปากพอง อำเภอปากพอง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่มีเอกลักษณ์และลักษณะทางกายภาพที่โดดเด่นของย่านชุมชนเก่า มีวิถีชีวิต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นเมืองท่าที่สำคัญ เป็นศูนย์กลางทางการค้าข้าวและเครื่องเทศในอดีต อันเนื่องมาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมต่อการขนส่ง และการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งในปัจจุบันชุมชนริมแม่น้ำปากพองยังคงมีร่องรอยของความเจริญรุ่งเรืองจากอดีตปรากฏให้เห็นอยู่ โดยการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบ คุณค่าและความสำคัญของชุมชนริมแม่น้ำปากพอง โดยศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม การระบุถึงคุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ และนำผลที่ได้ไปวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ปัจจุบัน ประเด็นปัญหา อุปสรรค และโอกาสในการดำรงรักษาย่านชุมชน เพื่อใช้เป็นเกณฑ์สำหรับการพิจารณา และการเสนอแนะรูปแบบในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ วิธีการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ รวมถึงการกำหนดมาตรการควบคุมในด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลทำให้เกิดการรับรู้ และการตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ รักษา และส่งเสริมให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีการสืบทอดคงอยู่ต่อไป

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ปากพอง ภูมิทัศน์ ชุมชนริมแม่น้ำ

Abstract

Pakpha-nang riverside communities, Pakpha-nang district, Nakhon Si Thammarat is a unique community, which shows the several physical characteristics of old town such as a major port, a former commercial center of rice and spices. The geographical features of Pakpha-nang are suitable for logistic and transportation. Nowadays, Pakpha-nang riverside communities has been found the traces of prosperity in the past. This study aims to characterize the compositions of Pakpha-nang riverside communities by the examination of related concepts of cultural landscape management and value and importance of community. To conceptualize for considerations of the cultural landscape management processes, the situations, critical issue and obstacle of community maintenances had been analyzed. Moreover, the conservation and development approaches and control measures determination had been analyzed to build the value, importance lead to cultural landscape conservation, maintenance and promotion.

Keyword: *Cultural Landscape, Cultural Management, Pakpha-nang, Landscape, Riverside Community*

บทนำ

ชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีความโดดเด่นด้านคุณค่าและลักษณะทางกายภาพของย่านชุมชน มีความสำคัญด้านเศรษฐกิจ การค้า การเกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัดนครศรีธรรมราช มีความหลากหลายของ ประเพณี วิถีชีวิต และวัฒนธรรม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่เหมาะสมแก่การเดินทาง มีการเดินทางติดต่อกับต่างประเทศ เช่น รัฐตรังกานู ประเทศมาเลเซีย เป็นต้น ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมระหว่างกันเกิดขึ้น โดยในปัจจุบันยังคงปรากฏร่องรอยของความเจริญรุ่งเรืองในอดีตให้เห็นอยู่ ที่แสดงให้เห็นในรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ประเพณี วัฒนธรรมที่ยังคงมีการสืบทอดส่งต่อจากอดีตถึงปัจจุบัน

ทั้งนี้เมื่อเวลาผ่านไป รูปแบบของการดำรงชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ส่งผลให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย และเริ่มสูญหายไป ด้วยมีการให้คำนิยามของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีโอกาสถูกทำลายและสูญหาย จึงต้องมีการหาวิธีในการจัดการที่เหมาะสม อีกทั้งภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นอยู่ เอกลักษณ์และพื้นฐานในการพัฒนาสังคมนั้น” ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเหมาะสมต่อการเสนอแนะแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ จึงควรศึกษาถึงองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง ที่มีคุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ นำไปสู่การวิเคราะห์ถึงปัญหาและโอกาสในการพัฒนาพื้นที่ในด้านต่าง ๆ เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะการกำหนดมาตรการในการจัดการ และอนุรักษ์พื้นที่ได้อย่างเหมาะสม มีการพัฒนา และรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้สืบทอดคงอยู่ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบ คุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบัน ประเด็นปัญหา อุปสรรค และโอกาสของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง
3. เพื่อรวบรวมประเด็นในการพิจารณา และข้อควรคำนึงในการเสนอแนะแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

วิธีการวิจัย

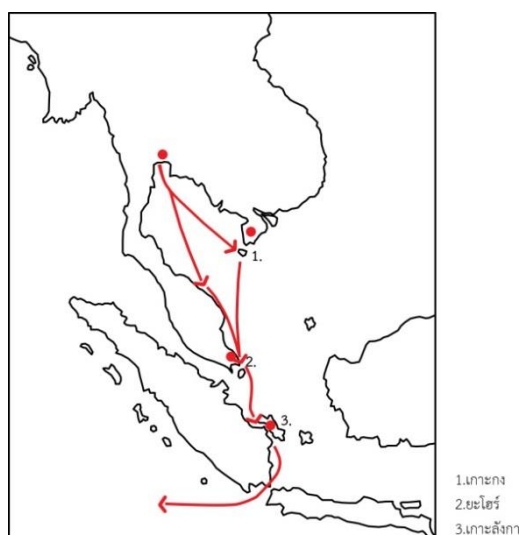
1. การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม และการเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์จากเอกสาร
2. การวิจัยเชิงสำรวจ (Survey research) การดำเนินการจัดเก็บข้อมูลภาคสนามขั้นต้น ประกอบด้วย โครงสร้างของชุมชน วิถีชีวิตและวัฒนธรรม บริเวณชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง โดยทำการสำรวจตั้งแต่คลองบาง (ทิศเหนือ) จรดคลองบางปรอง (ทิศใต้) ถนนประชาวัฒนา (ทิศตะวันตก) จรดแม่น้ำปากพนัง (ทิศตะวันตก) เพื่อระบุถึงคุณค่าและความสำคัญของพื้นที่
3. การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากข้อ 1 และ 2 ร่วมกับการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง เพื่อสรุปสถานการณ์ปัจจุบัน ประเด็นปัญหา อุปสรรค และโอกาสที่ส่งผลต่อการดำรงรักษาย่านชุมชน รวมถึงข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่

ผลการวิจัย

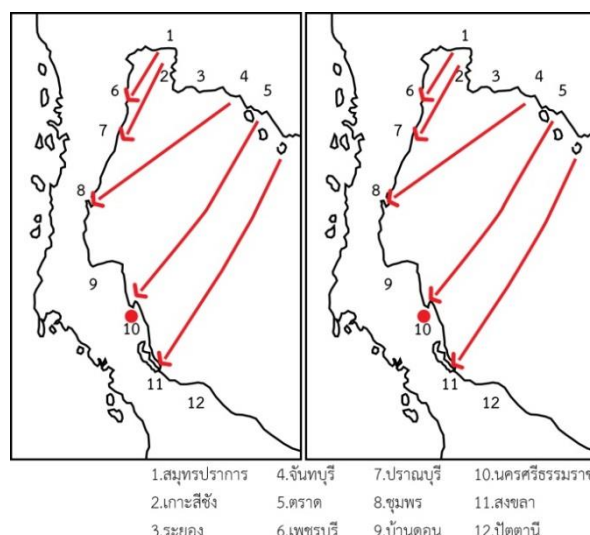
1. **แนวคิดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม** ด้วยภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีโอกาสถูกทำลายและสูญหาย จึงต้องมีการหาวิธีในการจัดการที่เหมาะสม เนื่องด้วยเหตุผลที่ว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมื่อถูกทำลายลงไปแล้วก็ไม่มีทางที่จะสามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ เพราะภูมิทัศน์วัฒนธรรมไวต่อการสูญเสีย การถูกทำลาย หรือหมดไป อีกทั้งภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นอยู่ เอกลักษณ์และพื้นฐานในการพัฒนาสังคมนั้น ๆ สู่ความยั่งยืน โดยการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีวัตถุประสงค์คือการรักษาคุณค่า ความสำคัญ ให้คงอยู่และยั่งยืนมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ วัฒนธรรมปัจจุบัน

2. คุณค่าและความสำคัญของชุมชน จำแนกองค์ประกอบเด่นที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าและความสำคัญของชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง ได้ดังนี้

2.1 ด้านประวัติศาสตร์ แต่เดิมชุมชนริมแม่น้ำปากพนังเป็นแหล่งปลูกข้าว และกสิกรรมมาตั้งแต่อดีต เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะต่อการปลูกข้าว เกิดการสร้างรายได้จากการค้าข้าวเป็นหลัก ทำให้เมืองปากพนังได้รับสมญานามว่า “เมืองคนรวย” อีกทั้งยังเป็นเมืองท่าที่สำคัญที่เหมาะสมต่อการเดินเรือ การเป็นศูนย์กลางในการกระจายสินค้าและติดต่อค้าขายกับหัวเมืองที่สำคัญอื่น ๆ ทำให้เศรษฐกิจในสมัยนั้นเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ดังปรากฏตามพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวเสด็จประพาสปากพนัง เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2448 ความบางตอนว่า “อำเภอปากพนังนี้ได้ทราบอยู่แล้วว่าเป็นที่สำคัญอย่างไร แต่เมื่อไปถึงจึงรู้สึกว่าการที่คาดคะเนนั้นผิดไปเป็นอันมาก ไม่นึกว่าจะใหญ่โตมั่งมีถึงเพียงนี้” และอีกตอนหนึ่งความว่า “เมื่อจะคิดว่าตำบลนี้มีราคาอย่างไรเทียบกับเมืองสงขลา เงินผลประโยชน์แต่อำเภอเดียวนั้นน้อยกว่าเมืองสงขลาอยู่ 20,000 บาทเท่านั้น บรรดาเมืองท่าในแหลมมลายูฝั่งตะวันออกเห็นจะไม่มีแห่งใดดีเท่าปากพนัง”

ภาพ 1 เส้นทางเดินเรือระหว่างประเทศในอดีต
(วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2526)

ภาพ 2 เส้นทางเดินเรือภายในประเทศในอดีต
(วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2526)

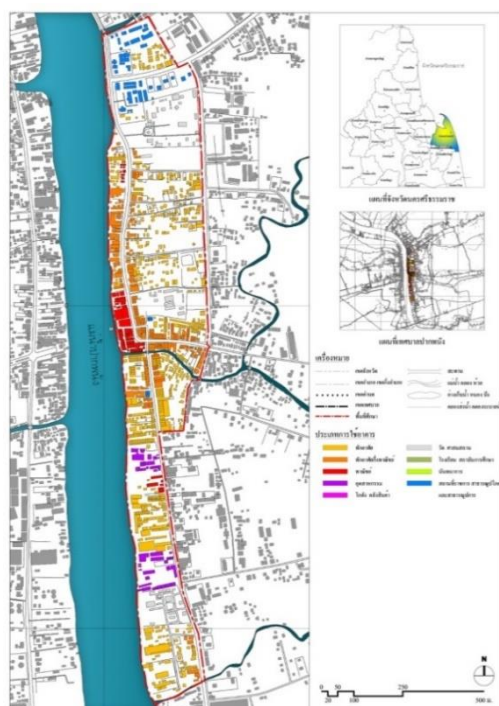
2.2 ลักษณะเด่นทางโครงสร้างของชุมชน (Developed structure) มีการสร้างชุมชนตามแนวริมฝั่งแม่น้ำปากพนังชุมชนออกเป็นสองฝั่งของแม่น้ำ คือ ชุมชนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปากพนัง ซึ่งเป็นชุมชนหลักเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ การค้าขาย ตลอดจนบ้านพักอาศัยที่ค่อนข้างจะหนาแน่นมากกว่าชุมชนฝั่งตะวันตก โดยมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงคุณค่า เอกลักษณ์ของชุมชนมีการรับอิทธิพลในการก่อสร้างบ้านเรือนอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการติดต่อค้าขายกับชนชาติอื่น ๆ รวมถึงการที่ชาวจีนเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากก่อให้เกิดการผสมผสานและถ่ายทอดวัฒนธรรม การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ เข้ามาประยุกต์เพื่อใช้ในการสร้างที่พักอาศัยทำให้เกิดรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า “สถาปัตยกรรมจีน – โปรตุเกส (Shino Portuguese)” ขึ้นมา รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในแต่ละยุคก็ได้ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและวิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ประกอบด้วย เริ่มจากยุคที่มีความเจริญรุ่งเรืองของการประมง การเป็นเมืองท่าเพื่อการติดต่อค้าขายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 รูปแบบของสถาปัตยกรรมและวิถีชีวิตจะมุ่งเน้นเพื่อรองรับกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากธุรกิจประมง และทำเรือเป็นหลัก มีการสร้างอุ้งต่อเรือเพื่อรองรับการขยายตัวของธุรกิจประมง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาริงเมื่อปี พ.ศ. 2398 ทำให้เมืองมีความ

เฟื่องฟูในการค้าข้าวเกิดการสร้างโรงสี (โรงสีฟ) ขึ้นมากมาย และในยุคที่มีความเจริญรุ่งเรืองของธุรกิจการส่งออกธัญกนางแอ่น ก็ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่การใช้งานอาคาร เริ่มจากการปรับปรุงอาคารเดิมที่มีอยู่ ไปจนถึงการสร้างอาคารขึ้นมาใหม่เพื่อรองรับการเติบโตของธุรกิจมากขึ้น จนเกิดสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “คอนโดกนางแอ่น” เป็นจำนวนมาก ส่วนชุมชนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปากพนังเป็นเขตติดต่อกับอำเภอใกล้เคียงในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งแต่เดิมมีการติดต่อกันโดยการคมนาคมทางน้ำ (โดยในปัจจุบันก็ยังมิให้เห็นอยู่) ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาของเมืองทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน จากเดิมที่มีรูปแบบการสร้างบ้านเรือนที่หันหน้าไปทางริมฝั่งแม่น้ำ โดยมีการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก เปลี่ยนไปเป็นการสร้างบ้านเรือนที่หันหน้าไปตามแนวของถนน และเปลี่ยนไปใช้เส้นทางการสัญจรทางบก

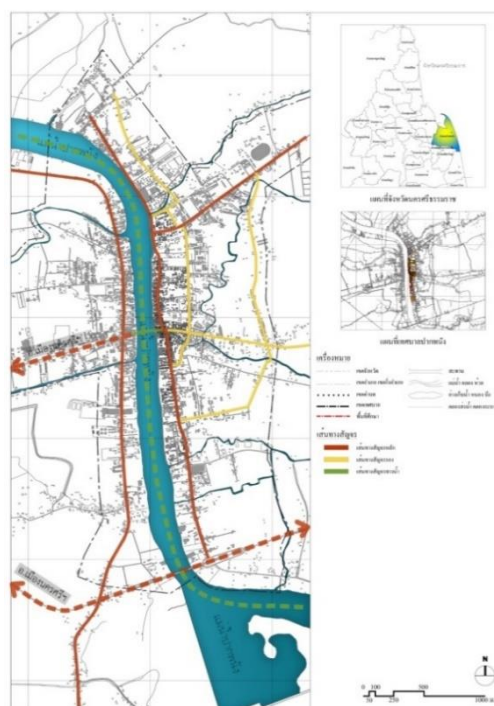

ภาพ 3 ชุมชนริมแม่น้ำปากพนังในอดีต

(ภาพปะฟ้าเมืองคอน-อดีตเกาะ Polo tantalem เกาะเมืองพนัง เมืองเปี้ยซัด ปากพนัง ตอน 1, 2562)

ภาพ 4 แผนผังการใช้ประโยชน์อาคารของพื้นที่ศึกษา
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพ 5 แผนผังโครงข่ายคมนาคม
ที่มา: ผู้วิจัย

2.3 วัฒนธรรมและความเชื่อ จากการเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจและการค้าของภูมิภาคในอดีต เกิดเป็นแหล่งรวบรวมของผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ประกอบด้วย 1) ชาวไทยพุทธ คือชาวบ้านดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้ 2) ชาวไทยเชื้อสายจีน ที่อพยพมาจากหลากหลายพื้นที่ 3) ชาวไทยมุสลิม เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากฝั่งสงขลา ส่วนใหญ่อพยพเข้ามาเพื่อทำมาหากินและลงหลักปักฐานที่นี่ บางส่วนอพยพมาในยุคมหาวาตภัยแหลมตะลุมพุกในปี พ.ศ. 2505 โดยสามารถกล่าวได้ว่าความเจริญของเมืองปากพนังมาจากการก่อร่างสร้างตัวของคน 3 เชื้อชาตินี้ ทำให้เกิดวัฒนธรรมความเชื่อที่

หลากหลายตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เช่น การละเล่นเพลงบอก ภาษาปักษ์ใต้ เครื่องมือในการจับปลา (ยอ) และการชักพระทางน้ำ การแข่งขันเรือเพรียว ดังคำขวัญของอำเภอปากพนังตอนหนึ่งว่า “ออกพรรษาไหว้พระลาก นิยมมากแข่งเรือเพรียว” ที่สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนปากพนังมีวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ภาษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์ของชุมชน รวมถึงมีการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับตำนานผ่านตัวแทนที่เป็นลักษณะทางกายภาพที่ส่งผลต่อคติ ความเชื่อ เช่น วัดนันทาราม (วัดใต้ฝั่งตะวันออก) ที่เคยใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระศพของพระเจ้ายอดเขิงราย การสร้างความทรงจำที่ไม่ใช่กายภาพ เช่น ตำนานเกาะพระนาง (เกาะนางโดย) ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง อีกทั้งยังมีพื้นที่รองรับกิจกรรมทางวัฒนธรรมและความเชื่อ เช่น แม่น้ำปากพนัง วัดรามประดิษฐ์ วัดรัตนาราม วัดเขมวงศาราม วัดนาควารี ธรรมสถานจิเบ็กเซียงตัง มัสยิดคารุลนาอิม ฯลฯ

ภาพ 6 ประเพณีและการละเล่นในชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง

(กองวิชาการและแผนงาน สำนักเทศบาลเมืองปากพนัง เทศบาลเมืองปากพนัง, 2561, น.58-76)

2.4 องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) องค์ประกอบของชุมชนที่เป็นภูมิสัญลักษณ์ที่โดดเด่นมีคุณค่าของชุมชน ประกอบด้วยลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาโดยมนุษย์สามารถจำแนกออกตามประเภทการใช้งานดังนี้ 1) สถาปัตยกรรมเพื่อการพักอาศัย ประกอบด้วยอาคารไม้ อาคารก่ออิฐฉาบปูน อาคารครึ่งปูน - ครึ่งไม้ และสถาปัตยกรรมแบบชิโน - โปรตุเกส 2) สถาปัตยกรรมเพื่อการพาณิชย์กรรม ได้แก่ โรงสีไฟ ู่ต่อเรือ คอนโดรีงนกนางแอ่น เป็นต้น โดยลักษณะทางสถาปัตยกรรม และการใช้สอยพื้นที่ก็จะมีปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องและเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิต และระบบเศรษฐกิจที่เฟื่องฟูในยุคนั้น ๆ รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เช่น แม่น้ำปากพนัง เกาะพระนาง (เกาะนางโดย) ซึ่งภูมิสัญลักษณ์เหล่านี้จะช่วยให้เป็นที่จดจำสำหรับผู้คนในพื้นที่ หรือนักท่องเที่ยวที่มีการแสดงออกถึงความเป็นมาในอดีตและคติ ความเชื่อของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้อง

ภาพ 7 สถาปัตยกรรมเพื่อพักอาศัย (อาคารไม้)

ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพ 8 สถาปัตยกรรมเพื่อพักอาศัย (อาคารก่ออิฐฉาบปูน อาคารครึ่งปูนครึ่งไม้)

ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพ 9 สถาปัตยกรรมเพื่อพักอาศัย (สถาปัตยกรรมจีน - โปรตุเกส)

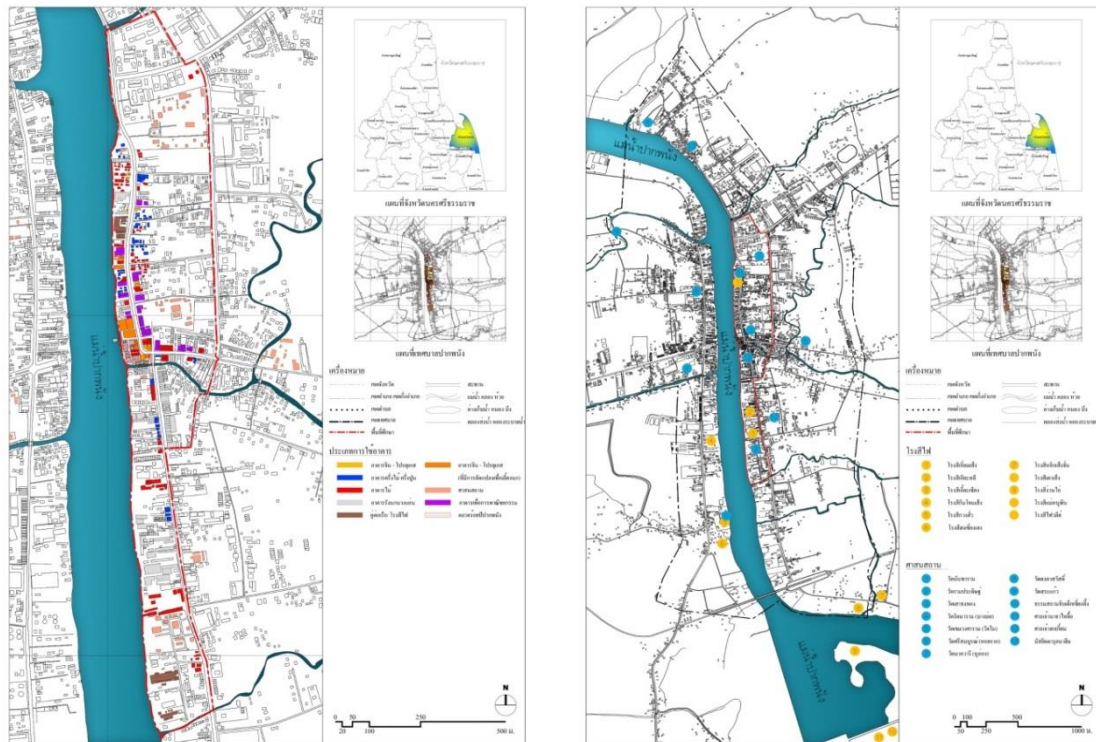
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพ 10 สถาปัตยกรรมเพื่อการพาณิชย์กรรม

ที่มา: ผู้วิจัย

- “1” คือ ซ้ายมือ (อาคารไม้หลังคาสังกะสี) เดิมเป็นโรงสีไฟสมัยยุคที่ปากพนังรุ่งเรือง ส่วนตึกสูงเป็นคอนโดมิเนียมนางแอน
- “2” คือ อาคารที่พักอาศัย (เดิม) ที่ปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนให้ชั้นบนเป็นที่อยู่ของนางแอน
- “3” คือ สถาปัตยกรรมจีน - โปรตุเกส ตั้งอยู่ใจกลางเมืองปากพนังที่ปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนให้ ชั้นบนเป็นที่อยู่ของนางแอน ส่วนชั้นล่างใช้เพื่อการพาณิชย์กรรม
- “4” คือ บ้านปูน (สถาปัตยกรรมจีน - โปรตุเกส) หลังแรกของปากพนังมีอายุประมาณ 100 ปี แต่ ปัจจุบันได้เปลี่ยนไปเป็นสถานที่เพื่อเลี้ยงนกนางแอ่น อีกทั้งบ้านหลังนี้ก็เป็นบ้านหลังแรกของเมืองด้วยที่นกนางแอ่นเข้ามาอยู่อาศัย

ภาพ 11 (ซ้าย) ตำแหน่งของการอาคารแต่ละรูปแบบในพื้นที่ศึกษาที่มีความสำคัญและรูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน

ภาพ 12 (ขวา) ตำแหน่งโรงข้าว (โรงสีไฟ) ในอดีต กับ ตำแหน่งศาสนสถาน

ที่มา: ผู้วิจัย

3. สถานการณ์ ประเด็นปัญหา และอุปสรรคในการดำรงรักษาย่าน

สภาพโดยทั่วไปของชุมชนในปัจจุบันนั้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้ชุมชนริมแม่น้ำปากพนังในปัจจุบันมีสภาพเสื่อมโทรม เจ็บเหงาน่า ไม่รุ่งเรืองคึกคักเหมือนครั้งในอดีต โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงของอาชีพ ได้แก่ อาชีพประมง ทั้งประมงน้ำเค็ม ประมงพื้นบ้าน ประมงน้ำตื้นริมชายฝั่งได้ลดลง การทำโรงสีข้าวและท่าเรือได้สูญหายไป มีการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ของพื้นที่อาคารไปเป็นคอนโดมิเนียมที่เคยมีความเจริญรุ่งเรืองเมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา จนทำให้อำเภอปากพนังเคยได้ชื่อว่า “เป็นอำเภอที่ร่ำรวยที่สุด” จากธุรกิจการทำโรงงานแอสเบสตอสไปยังต่างประเทศ มีการสร้างคอนโดมิเนียมขึ้นนับร้อย ๆ หลัง ส่งผลให้เศรษฐกิจการค้าและที่ดินในยุคนั้นมีราคาที่สูงขึ้นตามไปด้วย แต่ในปัจจุบันธุรกิจนี้ได้ประสบปัญหาอันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้จำนวนโรงงานแอสเบสตอสลดลง เกิดผลกระทบทางด้านสุขภาพของผู้คนโดยรอบจากธุรกิจแอสเบสตอส โดยสภาพชุมชนในปัจจุบัน บ้านเรือน อาคารในชุมชนถูกทิ้งร้างและขาดการบำรุงรักษาไปโดยปริยาย อันเนื่องมาจากปัญหาดังต่อไปนี้ 1) ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ แต่เดิมบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเป็นอย่างมาก และเมื่อปี พ.ศ. 2534 ราคากุ้งกุลาดำได้มีราคาสูงขึ้นทำให้ชาวประมงหันไปประกอบอาชีพเลี้ยงกุ้งกุลาดำ เกิดการบุกรุกป่าชายเลน คุณภาพของน้ำ ดินและระบบนิเวศเสื่อมโทรมลง ที่เป็นผลกระทบจากการทำนาเกลือ ทำให้มีปัญหาน้ำเค็มตามมาอีกมาก เช่น ปัญหาน้ำทะเลหนุนสูง ปัญหาอุทกภัย อีกทั้งยังส่งผลต่อแหล่งหากินของนกนางแอ่นที่มีน้อยลง 2) ปัญหาด้านสถาปัตยกรรม มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่การใช้งานของอาคารเดิม เพื่อรองรับการทำธุรกิจโรงงานแอสเบสตอส แต่ในปัจจุบันจำนวนโรงงานแอสเบสตอสมีจำนวนลดลงไป เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ทำให้เกิดการทิ้งร้างของอาคารเป็นจำนวนมาก 3) ปัญหาด้านพื้นที่สาธารณะ เกิดพื้นที่รกร้าง พื้นที่ว่างระหว่างอาคาร รวมถึงพื้นที่สาธารณะเดิมที่มีอยู่มีสภาพทรุดโทรม และขาดการดูแลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น พื้นที่จอดรถไม่เพียงพอต้องจอดริมถนนทำให้เกิดปัญหาการจราจรตามมา การเชื่อมระหว่างแม่น้ำและถนนสายหลักที่ปัจจุบันเป็นแค่ถนนซอยเล็ก ๆ และถูกปิดกั้นการเข้าถึงไว้จาก

เจ้าของคอนโดมิเนียมแห่งนี้ มีสาเหตุมาจากเจ้าของกลัวว่าจะมีบุคคลภายนอกส่งเสียงรบกวน หรือมาขโมยรักรวมถึงประชาชนไม่กล้าสัญจรผ่านเนื่องจากกลัวว่าจะมีเชื้อโรคที่มากับนก

3.2 สรุปปัญหา อุปสรรค โอกาส และข้อจำกัดของการอนุรักษ์พื้นที่

กระบวนการขั้นตอนนี้จะเป็นการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคที่ส่งผลต่อพื้นที่ศึกษาในประเด็นการพัฒนาเชิงพื้นที่ (SWOT Analysis) เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะ การกำหนดมาตรการในการจัดการ และอนุรักษ์พื้นที่ได้อย่างเหมาะสม มีการพัฒนาและรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมสืบทอดให้คงอยู่ต่อไป ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 1 แสดงการวิเคราะห์ในประเด็นการพัฒนาเชิงพื้นที่ (SWOT Analysis) ของพื้นที่ชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง

จุดแข็ง (Strengths)	จุดอ่อน (Weaknesses)
- มีลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งมีความเหมาะสม และช่วยส่งเสริมทั้งด้านการค้าและด้านการท่องเที่ยว - มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่หลากหลายที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมตามรูปแบบของระบบเศรษฐกิจในยุคนั้น ๆ - มีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เกิดเป็นสถานที่ทางวัฒนธรรมหลากหลายต่างกันไป	- เป็นพื้นที่ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เนื่องจากได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อม ที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการดำรงชีวิตของคนในชุมชน - เกิดพื้นที่รกร้างเป็นจำนวนมากอันเป็นผลมาจากการสร้างคอนโดมิเนียมบนที่ดิน - การสร้างสิ่งปลูกสร้างที่ขาดการควบคุมที่เหมาะสม - การวางแผนด้านภูมิทัศน์ริมแม่น้ำปากพนังกับการเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะยังไม่เหมาะสม
โอกาส (Opportunities)	อุปสรรค (Treats)
- มีโอกาสในการพัฒนาพื้นที่รกร้าง พื้นที่ว่าง หรือสถาปัตยกรรมที่ปล่อยทิ้งร้างให้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน และส่งเสริมกิจกรรมของชุมชนได้ - มีโอกาสในการพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้	- ขาดการควบคุมการก่อสร้างอาคาร และการตัดแปลงการใช้อาคารที่เหมาะสม - ความสำคัญ และคุณภาพของแม่น้ำปากพนังที่มีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งด้านการใช้สอย และด้านสิ่งแวดล้อม

การอภิปรายผล

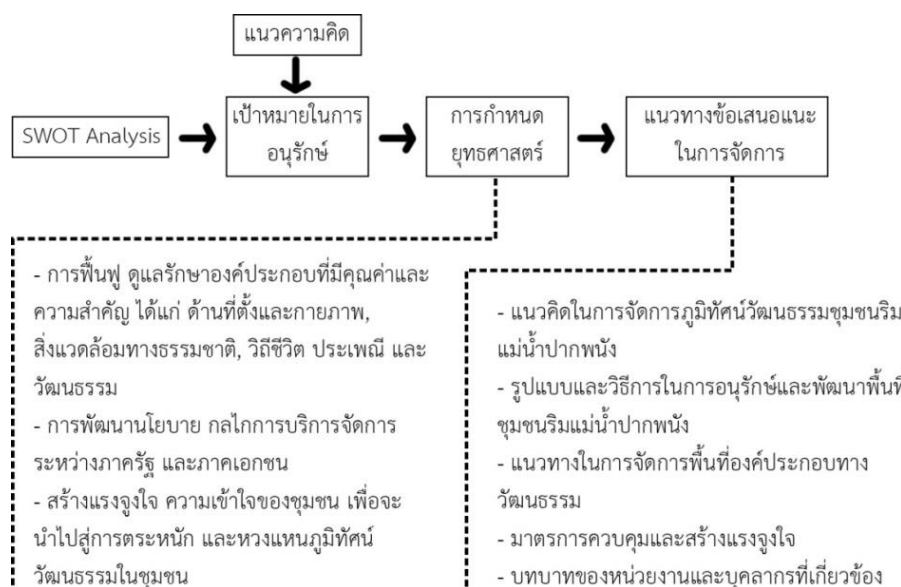
จากการศึกษาแนวคิดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทำให้ทราบถึงคุณค่า ความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ที่มีโอกาสที่จะเกิดการสูญเสีย การถูกทำลาย หรือหมดไป เนื่องจากสภาพปัจจุบันของชุมชนเริ่มได้รับผลกระทบจากปัญหาหลาย ๆ ด้าน เช่น ปัญหาด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ ปัญหาด้านสถาปัตยกรรม ปัญหาด้านพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น ดังนั้นจึงต้องหาวิธีการ หรือแนวทางที่เหมาะสม เพื่อให้มีการอนุรักษ์ รักษา ส่งเสริมให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีการสืบทอด และคงอยู่ต่อไป

1. วิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์ เป้าหมายในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา เป็นการกำหนดขอบเขต ขั้นตอน กระบวนการ และวิธีการ ในการดำเนินการให้สอดคล้องกับปัญหาและสถานการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง ส่งเสริมให้เกิดการจัดการในพื้นที่ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนกลับมาใช้ชีวิตชีวา

เจริญรุ่งเรืองดังในอดีต ตามแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม และมรดกทางวัฒนธรรม โดยปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนริมแม่น้ำปากพนังสามารถจำแนกออกได้หลัก ๆ ดังนี้

1.1 การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ พื้นที่ชุมชนริมแม่น้ำปากพนังมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสถาปัตยกรรม และการประกอบอาชีพ ไปตามความเจริญรุ่งเรืองของระบบเศรษฐกิจในยุคหนึ่ง ๆ โดยเริ่มจากการประมง การค้าข้าว จนถึงการใช้แรงงาน ล้วนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรม และการดำรงชีวิตของคนในชุมชนทั้งสิ้น ดังนั้น เพื่อให้พื้นที่ไม่ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง ควรมีการฟื้นฟู ดูแลรักษา องค์ประกอบที่มีคุณค่าไม่ให้เกิดความเสียหาย และการเปลี่ยนแปลงไป แต่ให้เกิดการพัฒนา อนุรักษ์ และรักษา ให้คงอยู่สืบต่อไป

1.2 พื้นที่รกร้างเป็นจำนวนมาก เกิดปัญหาพื้นรกร้าง อาคารถูกทิ้งร้าง พื้นที่ว่างระหว่างอาคารเสื่อมโทรม อันเป็นผลมาจากการสร้างคอนโดมิเนียมขึ้นใหม่ อันเป็นผลมาจากปัญหาด้านสถาปัตยกรรม ที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ใช้สอยของอาคารเดิม เพื่อรองรับการทำธุรกิจโรงแรมแต่ในปัจจุบันจำนวนโรงแรมลดลงไปเนื่องจากสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมไป ทำให้เกิดการทิ้งร้างของอาคารเป็นจำนวนมาก ดังนั้น พื้นที่รกร้างประเภทนี้ พื้นที่ว่างของอาคาร และพื้นที่สาธารณะ ต้องดำเนินการบูรณะ ซ่อมแซม เพื่อให้พื้นที่เหล่านี้กลับมามีความกลมกลืนและสอดคล้องกับภูมิทัศน์ของชุมชน รวมทั้งการปรับปรุงพื้นที่ใช้สอยเพื่อให้พื้นที่เหล่านี้เกิดประโยชน์ และส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

ภาพ 13 กระบวนการการศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง

ที่มา: ผู้วิจัย

2. ข้อเสนอแนะในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นการนำเสนอข้อเสนอแนะรูปแบบในการจัดการองค์ประกอบที่มีคุณค่า และความสำคัญของพื้นที่ รวมถึงการกำหนดมาตรการควบคุมในด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลทำให้เกิดการรับรู้ การตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ การรักษา และส่งเสริมให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีการสืบทอดคงอยู่ต่อไป

2.1 ด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ ควรส่งเสริมการเรียนรู้และรักษาองค์ประกอบที่มีความเกี่ยวข้อง ได้แก่ การรักษาให้คงสภาพ (preservation) การดูแล (maintenance) ศาสนสถานที่มีความสำคัญต่อชุมชน เนื่องด้วยศาสนสถานเหล่านี้มีการอ้างอิงกับความเชื่อ เรื่องเล่า และตำนานของพื้นที่ การสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมโดยการสนับสนุนจากคนในชุมชน หน่วยงานของรัฐ และชุมชนพื้นที่ใกล้เคียง มีการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย การให้ความรู้และความสำคัญของประเพณีกับคนในชุมชน และนักท่องเที่ยว เพื่อให้เห็นถึงคุณค่า อัตลักษณ์ และการอนุรักษ์ให้คงอยู่ และการให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ

ประวัติศาสตร์ เพื่อให้เกิดการรับรู้ และการสร้างแรงจูงใจให้เกิดการอนุรักษ์จากคนในชุมชนเอง อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมคนในชุมชนและเยาวชนสามารถทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ในการให้ความรู้และบอกเล่าประวัติศาสตร์แก่นักท่องเที่ยวได้ถูกต้อง

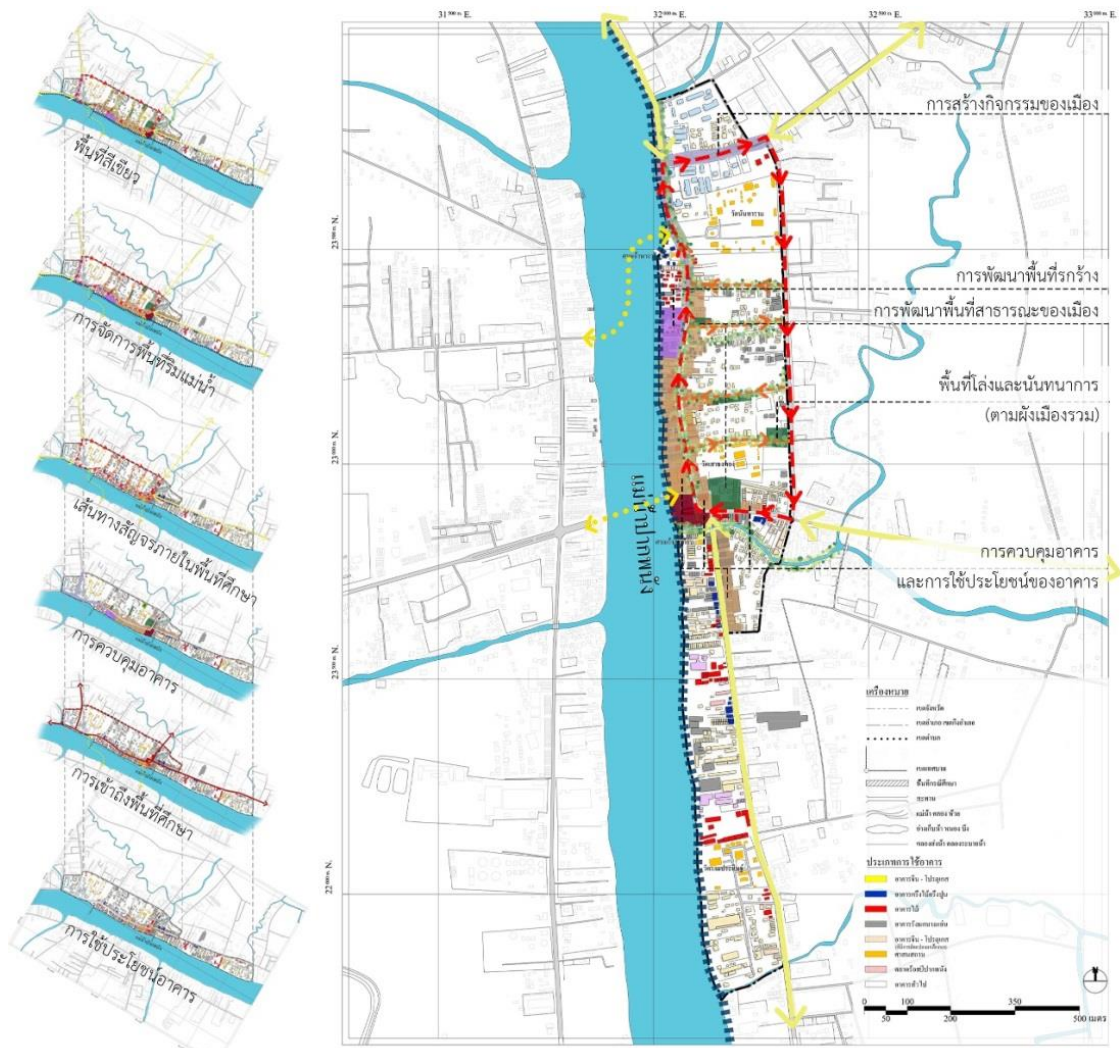
2.2 ด้านสถาปัตยกรรม การดูแลและรักษา หรือการรักษาให้คงสภาพ เพื่อแสดงออกถึงเอกลักษณ์ คุณค่า ความสำคัญของสถาปัตยกรรมที่มีการสืบทอดต่อกันมา และควรมีการคุมรูปแบบของสถาปัตยกรรม มีข้อเสนอแนะเพื่อใช้เป็นแนวทางในการควบคุมอาคารเดิม และอาคารที่จะสร้างขึ้นใหม่ ให้ความสอดคล้องกับบริบท และภูมิทัศน์ของเมือง เช่น ควบคุมวัสดุและสีของอาคารทั้งในส่วนของการปรับปรุงอาคาร และการสร้างอาคารใหม่ให้มีความกลมกลืนกับรูปแบบเดิม ส่วนการใช้ประโยชน์ของอาคาร ควรมีการจัดการเพื่อพัฒนาอาคารที่รกร้างให้เป็นอาคารที่รองรับเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวและเพื่อตอบสนองกิจกรรมที่จะเกิดขึ้น รวมถึงการส่งเสริมและพัฒนาอาคารเลี้ยงนกนางแอ่น โดยให้พื้นที่ชั้นล่างสามารถใช้ประโยชน์ทางด้านการอยู่อาศัย ด้านการค้า เป็นต้น ส่งเสริมการพัฒนาและสนับสนุนให้เกิดการใช้ประโยชน์ของพื้นที่รกร้าง เช่น การพัฒนาให้ทำเรือ หรือ โรงสีเก่า ให้เป็นแหล่งกิจกรรม แหล่งท่องเที่ยวริมน้ำเพื่อตอบสนองทั้งกิจกรรมของคนในชุมชน และการดึงดูดนักท่องเที่ยว

2.3 ด้านพื้นที่สาธารณะ และภูมิทัศน์

1) การปรับปรุงระบบทางสัญจร เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเชื่อมโยงของอาคารทั้งสองฝั่งถนน และการเชื่อมโยงของพื้นที่ที่สำคัญในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการแก้ปัญหาที่เกิดจากการแออัดของการจราจร ส่งเสริมภูมิทัศน์ที่ดีของเมืองอีกทางหนึ่งด้วย

2) การปรับปรุงพื้นที่สาธารณะและพื้นที่รกร้าง โดยการนำพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์ มีคุณค่า และ ความสำคัญของชุมชน เช่น ท่าเรือเก่า โรงสีเก่า (โรงสีไฟ) อาคารเลี้ยงนกนางแอ่น ฯลฯ มาพัฒนาให้เกิดประโยชน์เป็น ศูนย์กลาง ศูนย์รวม และรองรับกิจกรรมของคนในชุมชน รวมถึงการปรับปรุงพัฒนาพื้นที่ว่าง พื้นที่รกร้าง พื้นที่ตรอกซอย ฯลฯ พัฒนาให้เป็นพื้นที่สีเขียวขนาดเล็ก (pocket park) ใช้สำหรับการพักผ่อน ออกกำลังกาย การพบปะของผู้คนในชุมชน และยังเป็นการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้แก่ชุมชน รวมถึงการส่งเสริมภูมิทัศน์ที่ดีของเมือง

3) การอนุรักษ์พื้นที่ทางภูมินิเวศ และนิเวศวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน การจัดการในส่วนนี้มีการอ้างอิงถึงลักษณะทางระบบนิเวศของพื้นที่ และการดำรงชีวิตดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐาน และการคงอยู่ของชุมชน ดังนั้น ควรมุ่งเน้นไปในการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ การรักษา และฟื้นฟูคุณภาพของแม่น้ำปากพนังเป็นอันดับแรก รวมทั้งแหล่งน้ำสาขาอื่น ๆ ด้วย รวมถึงการอนุรักษ์ และฟื้นฟูพืชพันธุ์ในท้องถิ่น เช่น ต้นจาก ต้นโกกงาง เป็นต้น เพื่อให้ระบบนิเวศมีการคงสภาพที่ดี ซึ่งส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะเกิดการสืบทอดส่งต่อรุ่นสู่รุ่น ทำให้พื้นที่ทางภูมินิเวศ และนิเวศวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนคงอยู่ต่อไป

ภาพ 14 ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมแม่น้ำปากพนัง
ที่มา: ผู้วิจัย

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

กระบวนการการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องมีการคำนึงถึง และพิจารณาคุณค่า ความสำคัญขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ ทั้งด้านกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์และโครงสร้างของชุมชน รูปแบบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น (ตึกชิโนโปรตุเกส โรงสีไฟ) ประเพณีชักพระ และทัศนียภาพของชุมชนเป็นหลัก เนื่องจากพื้นที่ทางภูมิทัศน์ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อม ที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ส่วนการจัดการศาสนสถาน สถานที่ท่องเที่ยว คอนโดริ่งนางแง่น พื้นที่รกร้าง เป็นลำดับรองลงมา นอกจากนี้สามารถนำวิธีการวิจัยไปทำการศึกษากับพื้นที่อื่น ๆ ได้ด้วย โดยควรมีการศึกษาคุณค่า และความสำคัญขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อได้ทราบถึงอัตลักษณ์ เอกลักษณ์ของพื้นที่ และนำไปวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ปัจจุบัน ปัญหา อุปสรรค และโอกาส ที่นำไปสู่การพัฒนา จัดการพื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด อีกทั้งยังเป็นการสร้างความเข้าใจ สร้างแรงจูงใจ และการตระหนักถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ให้มีการอนุรักษ์ รักษา สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไปจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งเป็นไปตามเป้าหมายของการจัดการและการพัฒนาที่ยั่งยืน

บรรณานุกรม

- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อูษาคเนย์.
- เทศบาลเมืองปากพูนัง. [ม.ป.ป.]. *รายงานกิจการเทศบาลเมืองปากพูนัง 2555-2558*. นครศรีธรรมราช: เทศบาลเมืองปากพูนัง.
- เทศบาลเมืองปากพูนัง. กองวิชาการและแผนงาน. สำนักเทศบาลเมืองปากพูนัง. (2561). *ปากพูนังเมือง (ห้าม) พลาค*. นครศรีธรรมราช: เทศบาลเมืองปากพูนัง.
- เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์. (2553). ความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย. *วารสารอาษา*, 3, 104-113.
- ภาพแปะฟ้าเมืองคอน-อดีตเกาะ *Polo tantalem* เกาะเมืองพูนัง เมืองเบ๊ยซัด ปากพูนัง ตอน 1. (2562). สืบค้นเมื่อ 6 พฤษภาคม 2563, จาก <http://www.gotonakhon.com/?p=18435>
- วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช. (2526). *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์.
- สรรรค์ เวสสุนทรเทพ และ ชัยสิทธิ์ ด่านกิตติกุล. (2014, September-December). แนวโน้มการศึกษภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย (Trends of Cultural Landscapes Studies in Thailand). *SDU Research Journal Humanities and Social Sciences*, 10(3), 143-164.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2549). *แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม/ในความร่วมมือของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.